

DUNYO MINTAQALARI SIYOSIY XARITASI

Abdupattoyeva Muslima Donyorbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola butun yer sharining mamlakatlar va hududlarga bo'linishi dunyoning siyosiy xaritasini aks ettiradi. Hech bir geografik xarita siyosiy kabi o'zgaruvchanlik bilan tavsiflanmaydi. Makon va zamonda insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyoti davomida besh qit'ada davlatlar yo vujudga keldi, rivojlandi va gullab-yashnadi, yoki mamlakatlar va shaharlar yo'q bo'lib ketdi, bu esa olimlarning o'rganishi uchun siyosiy xarita va materiallarning o'zgaruvchanligiga asos bo'ldi.

Kalit so'zlar: BMT, dunyoning siyosiy xaritasi, geografik ekspansiya, "mamlakat" atamasi, davlat, Rattsel olim, geostrategik.

Kirish

Bu jarayon hozir ham davom etmoqda va shuning uchun bu dunyo xaritasi beqaror va dinamik. Siyosiy xaritada yuz beradigan barcha o'zgarishlar bir necha turlarga bo'linganini bilasiz. Xalqaro huquq suveren davlat hududining daxlsizligi va yaxlitligi tamoyiliga rioya qilishni nazarda tutadi, unga quyidagilar kiradi: yer qa'ri, suv zonasi, aerotoriya. Samolyot vauning chegaralaridan tashqarida joylashgan davlatlarning dengiz kemalari, aloqa vositalari va suv osti dengiz kabellari, chet eldagi diplomatik vakolatxonalar hududlari. Hududiy suvlarning chegaralari 1982-yildagi BMTning dengiz huquqi to'g'risidagi konvensiyasi bilan belgilanadi. Bir qator davlatlar bir tomonlama ravishda o'zlarining hududiy suvlari uzunligini o'rnatdilar. Masalan, Braziliya, Peru, Syerra-Leone, Urugvay, Ekvadorda 200 mil; Gvineya, 130; Gana, Mavritaniyada - 30; Gretsiya va Maltada - 6; Finlyandiya, Shvetsiya, Norvegiyada - 4 mil. Siyosiy xaritada dengizga chiqish imkoni bo'lmagan ko'plab alohida hududlar mavjud va ularda, albatta, hududiy suvlar yo'q. Bundan tashqari, anklav mamlakatlar (yoki yarim anklavlar) mavjud - Vatikan, San-Marino (Italiya), Lesoto (Janubiy Afrika). Albatta, dunyoning siyosiy xaritasiga ko'ra istalgan davlatning qo'shni davlatlarini aniqlash mumkin. Xitoy (14), Rossiya (14), Braziliya (10), Germaniya va Kongo (9) eng ko'p shtatlar bilan chegaradosh.

Dunyoning siyosiy xaritasini o'zgartirish jarayonida to'rtta asosiy bosqich belgilangan:

- qadimgi (miloddan avvalgi V ming yillik - milodiy V ming yillik);
- o'rta asrlar (V-XV asrlar);
- yangi (XV-XVI asrlar oxirida);
- oxirgi (1914-yildan hozirgacha).

250 dan ortiq mamlakat va hududlar mavjud. Ularning 190 dan ortig'i qonuniy va de-fakto mustaqil edi. Endi siz deyarli 270 ta davlat ob'ektini sanashingiz mumkin. Biz ta'kidlaymizki, "mamlakat" atamasi, garchi ular qo'llanilsa ham "davlat" ma'nosida, lekin bular har xil narsalar, chunki hamma mamlakatlar ham ushbu tushunchaning ta'rifiga asoslanib davlat emas.

Bog'liqlik darajasini hisobga olib, ular quyidagilarga bo'linadi:

- Koloniyalar mustaqillikka ega bo'lmagan davlatlardir.
- Protektoratlar nisbatan davlat mustaqilligiga ega mamlakatlardir.
- Ishonchli hududlar Ikkinchi jahon urushi natijasida vaqtincha BMT vasiyligiga o'tkazilgan hududlardir.

F.Rattsel davlatni asosiy xususiyatlari qatoriga quyidagilarni kiritgan: mamlakat hududining kattaligi, geografik o'rni, chegaralari, o'simlik dunyosi, boshqa hududlarga bo'lgan munosabati. Rattsel Davlatning o'sish qonuni nomli asarida quyidagi qonuniyatlarni ishlab chiqdi.

1. Davlat makoni madaniyat rivojlangan sari kengayib boradi.
2. Davlat siyosati g'oyalar, savdo, diniy targ'ibotlarning rivojlanishi bilan bir paytda amalga oshadi.
3. Davlatning taraqqiyoti va kengayishi kichik davlatlarni qo'shib olish va bosib olish hisobiga amalga oshadi.
4. Davlat chegarasi uning o'sishini ta'minlashi qudrati yoki zaif tomonlari o'zgarishining asosiy sababchisi bo'lishi mumkin.
5. Davlat rivojlanishi davomida o'zini o'rab turgan eng muhim tabiat elementlari, qirg'oq chiziqlari, daryo vodiylari, tog'lar, tekisliklar va resurslarga boy mintaqalarni qo'shib olishga doimo harakat qiladi.
6. Sodda (kuchsiz) davlatlarga hududini kengaytirish haqidagi dastlabki turtki tashqaridan, yuqori darajali madaniyat markazlaridan keladi.
7. Davlatlar vujudga keladi, taraqqiy etadi, vaqti-soati kelganda tirik jonzorlar kabi barham topadi.

Davlatning kengayishi yoki torayishi uning ichki hayotida ro'y beradigan jarayonlar bilan bog'liq bo'ladi. U katta davlatlarga geografik ekspansiya (bosib olishga intilish)ga moyillik mavjudligini va bu xususiyat asta-sekin sayyoraviy (planetar) miqyosida kengayib borishini aniqlagan. Bundan tashqari, u har bir xalq va davlat o'zining hududi taraqqiyot konsepsiyasiga ega ekanligini asoslab berdi. Uning tadqiqotlari asosi va muhim jihatlaridan biri – Geografik makon siyosiy kuch sifatida geosiyosatning asosini tashkil etadi, degan xulosasidir. Har qanday davlat uchun eng muhimi, uning ko'lami, geografik joylashishi va chegaralanishidir. Davlatni organizm deb hisoblash mumkin,

chunki xalqning hayoti yer bilan bog'liqdir va bu yer xalqni boqadi. Rattsel o'zining Dengiz – xalqlarning qudratli manbai nomli kitobida ta'kidlashicha, dengiz davlat siyosatida eng muhim ahamiyatga ega chunki dengiz harbiy kuchlarni rivojlantirishga yordam beradi va dengiz asosiy harakatlantiruvchi omil hisoblanadi. Rattselning nazariya va g'oyalarida hozirgi zamon geosiyosat fanining izlanishlari joylashgan desa bo'ladi.

K.Xausxofer boshqa milliy g'oya tarafdorlari kabi, nemis davlatining kuch-qudratini kuchaytirishga harakat qildi. Bu maqsadga esa o'z-o'zidan mamlakat industrial qudrati va madaniyatini ko'tarmasdan, geosiyosiy ekspansiya qilmasdan erishish mumkin emas edi. Germaniyaning Yevropa qoq markazida joylashganligi uni tabiiy holda, g'arbiy dengiz mamlakatlari – Angliya, Fransiya va kelajakda AQSh ga qarshi qilib qo'ymoqda edi. Shuning uchun ham Germaniyaning Atlantika mamlakatlari bilan siyosiy ittifoq tuzishi xomxayol hisoblanar edi. Bunda Fransiya va Angliyaning hududiy e'tirozlari ham muhim o'rin egalladi. Mana shunday fikr-mulohazalar K.Xausxofer geosiyosiy qarashlarning asosi bo'lib xizmat qildi. K.Xausxofer katta davlatlarning kichik davlatlar oldidagi yutug'i to'g'risidagi Rattsel g'oyasini o'ziga asos qilib olib, Germaniyaning qo'shni kichik davlatlar ustidan hech qanday gap-so'zsiz hukmronlik qilishini mutlaq haqiqat deb, Germaniyaning iqtisodiy jihatdan Rossiyani o'ziga tobe qilib olishini esa asosiy vazifalardan biri deb hisoblar edi.

Xulosa

Siyosiy geografiya hozirgi bosqichda:

- dunyodagi mamlakatlarning davlat va jamiyat qurilishining bosh belgilari va xususiyatlari, mamlakatlarning ichki va tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari;
- mamlakatlarning siyosiy-geografik, ya'ni (geostrategik) mikro, mezo va makro holati, davlat chegaralarining, hududiy tarkibining shakllanish bosqichlari;
- mamlakatlar aholisining milliy, ijtimoiy-siyosiy-iqtisodiy hayotdagi roli va o'rnini;
- Nemis tashkilotchilik maktabi vakili Fridrix Rattsel (1844-1904) birinchi bo'lib dunyoga geosiyosiy qarashning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqdi.

Uning qarashlari biologiyaga qiziqishidan kelib chiqqan va darvinizm hamda evolyutsionizmga asoslangan edi. Biologiyada shunday tushuncha bor – Yashash uchun kurash, olim bu tushunchani xalqlarga, davlatlarga nisbatan qo'llagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dr.Christion Sawyer. Human geography crash course. Printed in the United States of America. Green Edition. –2012.
2. Peter Haggett. Geographie: Eine Globale Synthese. Verlag Eugen Ulmer.Stuttgart, 2004.

3. Abdufattokhov, S., Ibragimova, K., & Gulyamova, D. (2021, November). The applicability of machine learning algorithms in predictive modeling for sustainable energy management. In International Conference on Forthcoming Networks and Sustainability in the IoT Era (pp. 379-391). Cham: Springer International Publishing.
4. Ghodake, S. P., Malkar, V. R., Santosh, K., Jabasheela, L., Abdufattokhov, S., & Gopi, A. (2024). Enhancing Supply Chain Management Efficiency: A Data-Driven Approach using Predictive Analytics and Machine Learning Algorithms. *International Journal of Advanced Computer Science & Applications*, 15(4).
5. Dohare, S., Pamulaparthi, L., Abdufattokhov, S., Naga Ramesh, J. V., El-Ebiary, Y. A. B., & Thenmozhi, E. (2024). Enhancing Diabetes Management: A Hybrid Adaptive Machine Learning Approach for Intelligent Patient Monitoring in e-Health Systems. *International Journal of Advanced Computer Science & Applications*, 15(1).
6. Islomjanovna, A. M. (2024). Bolaning Ijtimoiylashuv Jarayonidagi Omillar Hamda Oil A Va Jamiyatning Ahamiyati. *International Journal of Education, Social Science & Humanities*, 12(6), 1154-1158.
7. Abdufattokhov, S., Normatova, N., & Shermatova, M. (2022). Artificial Neural Networks Based Predictive Model for Detecting the Early-Stage Diabetes. *Journal of Artificial Intelligence, Machine Learning and Neural Network (JAIMLNN) ISSN*, 2799-1172.
8. Географический энциклопедический словарь. –М.; —Советская энциклопедия, 1986. -528 с.
9. Горкин А (отп.ред). Социально-экономическая география: понятия и термины. Словарь-справочник. –Смоленск: —Ойкумена, 2013, -328 с.
10. Петрова Н. География (современный мир): Учебник. –М.: «ФОРУМ», 2005. - 224 с.
11. Islomjanovna, A. M. (2022). Traditions of culture in Islam and their modern significance. *World Bulletin of Social Sciences*, 9, 198-202.
12. Abdufattokhov, S., Mahamatov, N., Ibragimova, K., Gulyamova, D., & Yuldashev, D. (2022). Supervisory optimal control using machine learning for building thermal comfort. *Operations Research and Decisions*, 32(4).
13. Chen, Z., Xie, M., Zu, Q., & Abdufattokhov, S. (2023). Electrical Automation Intelligent Control System Based on Internet of Things Technology. *Electrica*, 23(2).
14. Фромберг А. Экономическая и социальная география: пособие для школьников и абитуриентов. –М.: —Экзамен, 2011. -443 с.